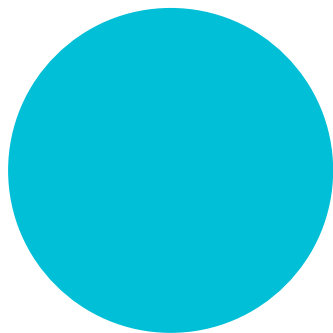

Primera lliçó sobre la Il·lustració

MARIA PAREDES BAULIDA

PRIMERA LLIÇÓ
SOBRE LA IL·LUSTRACIÓ

Primera lliçó ● / 14

Maria Paredes Baulida

PRIMERA LLIÇÓ
SOBRE LA IL·LUSTRACIÓ

Publicacions de l'Abadia de Montserrat
Càtedra Màrius Torres de la Universitat de Lleida
2026

Consell d'edició:

Josep Camps (Universitat Oberta de Catalunya)
Francesc Foguet (Universitat Autònoma de Barcelona)
Carme Gregori (Universitat de València)
Magí Sunyer (Universitat Rovira i Virgili)
Caterina Valriu (Universitat de les Illes Balears)
Joan Ramon Veny (Universitat de Lleida), director

Comitè científic:

Helena Buffery (University College Cork)
Roger Friedlein (Ruhr-Universität Bochum)
Enric Gallén (Universitat Pompeu Fabra)
Alfons Gregori (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)
Josep Murgades (Universitat de Barcelona)
Veronica Orazi (Università di Torino)
Patrizio Rigobon (Università Ca' Foscari Venezia)
Pere Rosselló (Universitat de les Illes Balears)
Albert Rossich (Universitat de Girona)
Biel Sansano (Universitat d'Alacant)

Amb el suport de

Primera edició, maig de 2026

© Maria Paredes Baulida, 2026

La propietat d'aquesta edició és de

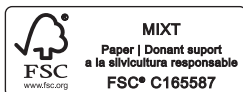
Publicacions de l'Abadia de Montserrat

Ausiàs Marc, 92-98 - 08013 Barcelona

ISBN: 978-84-9191-415-0

Dipòsit legal: B. 3092-2026

Impress a Gráficas 94

Sumari

UNA NOVA MANERA DE PENSAR.	9
1. LLIBERTAT I RAÓ: <i>SAPERE AUDE!</i>	21
2. UNIVERSALISME I MODELS EUROPEUS.	31
3. LA FILOSOFIA COM A MARXA COGNOSCITIVA.	49
4. ORDRE, ESPERIT SISTEMÀTIC, DIFUSIÓ DEL SABER	59
5. REESCRIPTURA DE LA TRADICIÓ CLÀSSICA	71
6. RELIGIÓ NATURAL, TOLERÀNCIA, LAÏCISME, ATEISME	81
7. CAL FORMAR EL COS, EL COR I L'ESPERIT	93
8. ESPAIS DE SOCIABILITAT	105
9. ESTÈTICA I CÀNON	115
10. REVOLUCIONARIS <i>VERSUS</i> LLIBERTINS	127
11. LA IL·LUSTRACIÓ: UNA MIRADA (CRÍTICA) DES DEL NOSTRE SEGLE	141
BIBLIOGRAFIA	151

Una nova manera de pensar

He passat de ser un home primitiu a ser un home

(Voltaire 2022: 422).¹

Vuit anys després de la publicació de *Candide* (1759) a Ginebra apareix, també a la mateixa ciutat, *L'Ingénu* (1767). Ambdues obres van esdevenir, en el seu moment, els contes filosòfics més famosos d'un Voltaire que, quaranta anys abans, havia iniciat la seva producció literària amb la tragèdia *Cèdipe* (1718). *Candide* i *L'Ingénu* són, en realitat, epònims que defineixen dos personatges —l'un, alemany i l'altre, un indígena canadenc— que posseeixen, en graus similars, ingenuïtat, intel·ligència i honradesa: el primer, més feble; el segon, més emprenedor i impulsiu. A *Candide*, Voltaire parodia el presumpte optimisme de Leibniz, caricaturitzat en el Dr. Pangloss, duent al límit relacions humanes ferotges i incoherents. Volem ara centrar-nos en *L'Ingénu* que esdevé una crítica filosòfica i satírica a la corrupció, l'autoritarisme polític, el fanatisme religiós i la falsa moral, denúncies amb què els il·lustrats van voler somoure el pensament d'una època.

Voltaire presenta *L'Ingénu* de manera irònica, com una «Histoire véritable tirée des manuscrits du P. Quesnel» (2009, Història verídica extreta dels manuscrits del pare Quesnel), un conegut jansenista, i divideix l'obra en vint capítols breus. Aquest n'és l'argument: l'Ingenu és un huron, que arriba des de Canadà a la badia de Saint-Malo, a les costes de la Bretanya francesa el 1689. Allà l'acullen l'abat Kerkabon i la seva germana i, en descobrir que el noi és fill del seu germà, l'adopten. Les qualitats del jove, innocent, intel·ligent i caris-

---

1. « J'ai été changé de brute en homme » (Voltaire 2009: 501).

màtic, obert a l'aprenentatge dels costums de la terra que l'acull, fan que accepti convertir-se al catolicisme i s'enamori de la seva padrina de baptisme, la senyoreta de Saint-Yves, que li correspon, però convencions religioses i socials fan impossible aquest amor i la noia és tancada en un convent i promesa, a la força, amb el fill de l'alcalde. L'Ingenu, convertit en un heroi militar per haver salvat la província d'un atac dels anglesos, es dirigeix a Versailles a demanar dispensa al rei per casar-se amb la seva estimada. A partir d'aquí, els esdeveniments precipitaran un desenllaç tràgic, però alliçonador.

Aquest embolcall argumental que conté elements narratius i temàtics propis de les modes de l'època no és més que un pretext de què se serveix Voltaire per defensar en tot moment que la raó ha de combatre i desvetllar els pensaments atrapats en la foscor de la ignorància, la superstició i els prejudicis. El recurs a l'enaltiment del "salvatge", de l'estranger no contaminat, ja venia d'antic: l'historiador romà Tàcit, a la seva *Germània*, en no poder criticar directament els abusos dels emperadors corruptes i decadents per por de la censura, enalteix i presenta com a primigenis els costums dels indígenes nòrdics com a contrast flagrant. L'Ingenu, dotat amb una gran intel·ligència natural, després de ser rebatejat amb el nom d'Hèrcules, haurà de superar, com el mític heroi grec, nombroses proves durant el seu viatge iniciàtic a la nova civilització. La veu del narrador dialoga amb la d'aquest personatge que no deixa de sorprendre's contínuament amb les actituds i opinions dels representants d'aquest món suposadament civilitzat.

L'estranger, en ser preguntat sobre el seu nom, respon: «Sempre m'han anomenat Ingenu i aquest nom m'ha estat confirmat a Anglaterra, perquè sempre dic ingènuament el que penso, com també sempre faig el que vull fer» (Voltaire

2022: 390).² Ja des de l'inici de l'obra es fa esment dels anglesos com a raonables i tolerants, per haver acollit l'huron després d'haver-lo capturat en un combat. Voltaire, en les seves *Lettres philosophiques ou anglaises* (1734, Cartes filosòfiques o angleses) havia lloat el model il·lustrat del *common sense* (sentit comú), de la llibertat política i religiosa que havia copsat durant el seu exili a Anglaterra, com també ho havia fet, pocs anys abans, Montesquieu. Al llarg d'aquesta obra, no s'està de multiplicar aquests elogis, presentant la societat anglesa com a paradigma de la tolerància, front a la francesa, presa pel fanatisme religiós. En preguntar-li sobre els seus coneixements del francès, l'Ingenu respon (ibídem):

Un francès que vam tenir amb nosaltres a l'Huronnia quan era petit, i amb el qual era molt amic, va ensenyar-me la seva llengua; aprenc molt de pressa el que vull aprendre. En arribar a Plymouth vaig conèixer un d'aquells francesos refugiats que, no sé per quina raó, anomenen hugonots; em va permetre progressar en el coneixement de la vostra llengua i tan bon punt he pogut fer-me entendre amb fluïdesa he vingut al vostre país, perquè els francesos, quan no fan preguntes, m'agraden bastant.³

---

2. « On m'a toujours appelé l'Ingénu, et on m'a confirmé ce nom en Angleterre, parce que je dis toujours naïvement ce que je pense, comme je fais tout ce que je veux » (Voltaire 2009: 457).

3. « Un Français que nous avions pris dans ma grande jeunesse en Huronie, et pour qui je conçus beaucoup d'amitié, m'enseignait sa langue ; j'apprends très vite ce que je veux apprendre. J'ai trouvé en arrivant à Plymouth un de vos Français réfugiés que vous appelez *huguenots*, je ne sais pourquoi ; il m'a fait faire quelques progrès dans la connaissance de votre langue ; et dès que j'ai pu m'exprimer intelligiblement, je suis venu voir votre pays, parce que j'aime assez les Français quand ils ne font pas trop de questions » (Voltaire 2009: 458).

L'any 1695, Lluís XIV, el rei d'aquests francesos que agraden tant a l'huron «quan no fan preguntes», empès per les autoritats eclesiàstiques gales, revocava l'edicte de Nantes, que, durant un segle, havia permès la llibertat religiosa dels protestants en territori francès. Com a conseqüència, els hugonots (calvinistes francesos) foren sotmesos a una cruel persecució que els forçà a un èxode massiu a Anglaterra, Holanda i Amèrica. Voltaire deixa constància d'aquest fet en diversos moments de l'obra, alineant-se amb els hugonots contra els jesuïtes, que, en tot moment, presenta com a manipuladors i corruptes i fa burla dels diversos estaments de la societat francesa posant els preceptes eclesiàstics, inútils i opressius davant el mirall de la llei i la religió naturals. En una esglaonada presentació, li pregunten a l'Ingenu sobre quina de les tres llengües que coneix (hurona, francesa o anglesa) li agrada més: ell respon que la hurona i, en un altre moment, el batlle li pregunta quina religió professa, si la gallicana, l'anglicana o l'hugonota i ell fa una defensa aferrissada de la seva (ídem: 392):

Tinc la meva religió —va dir—, com teniu la vostra. —Quina desgràcia! —va exclamar la Kerkabon—. Ja veig que els pobres anglesos no han pensat ni a batejar-lo! —Però, per Déu —deia la senyoreta de Saint-Yves—, ¿com pot ser que els hurons no siguin catòlics? ¿Com pot ser que els reverends pares jesuïtes no els hagin convertit a tots? L'Ingenu va explicar-li que, al seu país, ningú no convertia ningú; que un huron veritable no havia canviat mai d'opinió i que en la seva llengua no existia cap paraula que significués “inconstància”.⁴

---

4. « Je suis de ma religion, comme vous de la vôtre. —Hélas! s'écria la Kerkabon, je vois bien que ces malheureux Anglais n'ont pas songé à le baptiser. —Eh ! mon Dieu, disait Mademoiselle de Saint-Yves, comme se peut-il que les Hurons ne soient pas catholiques ? Est-ce que les révérends pères jésuites ne les ont pas tous convertis ? L'Ingénu l'assura que dans son pays on

En el moment que li plantegen, l'Ingenu es nega en principi a ser batejat i defensa la llei natural dient que a Anglaterra deixaven que cadascú visqués com li abellís i que la llei dels hurons valia com a mínim igual que la dels bretons. Voltaire no s'està d'atribuir totes les qualitats de l'Ingenu a l'absència de les 'foteses' en què s'instruïen els infants francesos: «La vivor i la netedat de la seva ment havien estat accentuades pel fet d'haver tingut una infància alliberada de les inutilitats i de les necieses que aclaparen la nostra, i així disposava d'un cervell desposseït de núvols» (ídem: 397).⁵

El prior li fa llegir el Nou Testament, que devora i memoritza. A la fi, decideix fer-se cristià i, un cop batejat, l'Ingenu i la senyoreta de Saint-Yves es manifesten el seu amor mutu i el noi es sorprèn de no poder-s'hi unir lliurement per la cotilla que imposen les lleis eclesiàstiques al text bíblic: «L'Ingenu es defensava argüint els privilegis de la llei natural, que coneixia perfectament» (ibíd. 2022: 406).⁶ En dir-li l'abat que la llei positiva tenia preferència i que, sense les convencions establertes pels homes (notaris, testimonis, contractes, dispenses) la llei de la natura no seria sinó un atracament natural, el jove li respon que han de ser gent molt deshonest a si han de prendre tantes precaucions: a l'abat li va costar rebatre aquest argument, però ho va fer de tal manera que va impressionar l'Ingenu (ídem: 406):

---

ne convertissait personne ; que jamais un vrai Huron n'avait changé d'opinion, et que même il n'y avait point dans sa langue de terme qui signifie *inconstance* » (Voltaire 2009: 460-461).

5. « Sa conception était d'autant plus vive et plus nette que, son enfance n'ayant point été chargée des inutilités et des sottises qui accablent la nôtre, les choses entraient dans sa cervelle sans nuage » (Voltaire 2009: 467).

6. « L'Ingénu se défendit sur les privilèges de la loi naturelle, qu'il connaissait parfaitement » (Voltaire 2009: 480).

Reconec —va dir— que hi ha molts inconstants i bandarres entre nosaltres, i n’hi hauria tants entre els hurons si estiguessin aplegats en una gran ciutat; però també hi ha ànimes assenyades, honrades, il·lustrades, i són aquests homes els que fan les lleis. Com més ens dediquem al bé, més ens hem de sotmetre a les lleis: així som exemple per als viciosos, que acaben respectant un fre que la virtut s’ha donat a ella mateixa.⁷

Per evitar reincidències, l’abat tanca la seva filla en un convent i la promet amb un altre. Mentrestant, els anglesos desembarquen a la badia en un atac sorpresa i són rebutjats gràcies al noble comportament de l’Ingenu que, convertit en heroi militar, decideix anar a Versailles i demanar-li al rei, a canvi de la victòria aconseguida, l’alliberament de la senyoreta de Saint-Yves. A Saumur, troba la ciutat pràcticament deserta, amb famílies que marxen. Durant el sopar a l’hostal, sent uns protestants queixant-se d’haver d’abandonar la ciutat: no reconeixen l’autoritat d’un papa que domina la voluntat dels reis, li parlen de la revocació de l’edicte de Nantes i dels excessos comesos pels dragons del rei sobre famílies senceres. Sorprès, el jove pregunta qui està enganyant el monarca i li responen que són els jesuïtes i, sobretot, el pare de La Chaise, confessor de Sa Majestat: que esperen que Déu els castigui i que es vegin expulsats com els expulsen a ells (en el moment que Voltaire escriu això, feia tres anys que els jesuïtes havien estat expulsats de França).

---

7. « Il y a, dit-il, je l’avoue, beaucoup d’inconstants et de fripons parmi nous ; et il y en aurait autant chez les Hurons s’ils étaient rassemblés dans une grande ville; mais aussi il y a des âmes sages, honnêtes, éclairées, et ce sont ces hommes-là qui on fait les lois. Plus on est homme de bien, plus on doit s’y soumettre : on donne l’exemple aux vicieux, qui respectent un frein que la vertu s’est donné elle-même » (Voltaire 2009: 480).

Un espia del pare La Chaise que havia escoltat la conversa, viatja a Versalles i avisa les autoritats. Allà, l'Ingeniu és detingut, conduït a la Bastilla i empresonat a la mateixa cel·la que Gordon, un vell sacerdot jansenista, que se'ns descriu com un «ancià fresc i serè que sabia dues coses importants: suportar l'adversitat i consolar els desgraciats» (ídem: 417).⁸ Gordon l'acull amb amicitat, dient-li que ha arribat on és per a la seva salvació. Aleshores, Voltaire posa en boca de l'Ingeniu una resposta il·lustrada, contraposant la bondat dels salvatges que segueixen la llei natural a la maldat dels suposadament cultes: «A fe de món, crec que el dimoni ha estat l'únic responsable del meu destí. Els meus compatriotes d'Amèrica no m'haurien tractat mai amb la barbàrie que pateixo aquí: no se'ls hauria acudit. Els anomenen “salvatges”. I són gent de bé grossera, mentre que els homes d'aquí són brètols refinats» (ídem: 418).⁹

Els mesos d'estada a la presó resulten gratificants per a l'Ingeniu, que pot dedicar-se en cos i ànima a la lectura. A diferència de malmetre el seu esperit, el contacte amb els llibres li obre nous mons, fins ara desconeguts per a ell: «La lectura eixampla l'ànima, un amic enginyós la consola [...] Tinc la temptació —deïa— de creure en les metamorfosis ja que he passat de ser un primitiu a ser un home» (ídem: 422).¹⁰ Sempre crític, es crea una biblioteca selecta i co-

---

8. « M. Gordon était un vieillard frais et serein, qui savait deux grandes choses : supporter l'adversité, et consoler les malheureux » (Voltaire 2009: 494).

9. « Je crois que le diable s'est mêlé seul de ma destinée. Mes compatriotes d'Amérique ne m'auraient jamais traité avec la barbarie que j'éprouve : ils n'ont pas d'idée. On les appelle *sauvages* ; ce sont des gens de bien grossiers, et les hommes de ce pays-ci sont des coquins raffinés » (Voltaire 2009: 495).

10. « La lecture agrandit l'âme, et un ami éclairé la console [...] Je serais tenté, dit-il, de croire aux métamorphoses, car j'ai été changé de brute en homme » (Voltaire 2009: 501).

mença a escriure les seves pròpies reflexions, que produeixen l'admiració del vell Gordon, que veu com ha consumit cinquanta anys de la seva vida instruint-se en prejudicis, sense haver adquirit el “sentit comú natural” del noi salvatge.

Voltaire, com ho havia fet també en el seu *Candide*, no s'està de criticar algunes obres literàries que la seva època considerava com a “clàssiques”, en especial, traduccions de tragèdies gregues i mostres del teatre francès del *Grand siècle*. En boca del jove lloa la poesia amorosa, que li recorda la seva estimada, i les comèdies de Molière, en especial *Le Tartuffe*. Pensa que les tragèdies gregues són bones per als grecs (és a dir, no per al seu temps) i s'emociona profundament amb les noves *Iphigénie*, *Phèdre*, *Andromaque* i *Athalie* de Racine, fins al punt que en recita els alexandrins de memòria. També llegeix el *Cinna* de Corneille, que admira, però fredament. L'Ingenu progressa també en la història i en les ciències: encara que no ho hagués après durant la infància, tampoc no havia estat sotmès a cap prejudici: «La seva capacitat de raonar no havia estat mai torçada per l'error i romaní en la seva plena rectitud» (ídem: 431).¹¹ Es plany de l'opressió que pateix el seu company de cel·la per ser jansenista, ja que qualsevol secta li sembla un error i l'esperit d'aquell vell savi resta impressionat per la saviesa d'aquell jove “ignorant”.

El personatge de la senyoreta de Saint-Yves, de la qual no sabem el nom de pila, tindrà el major protagonisme en els darrers capítols i marcarà el desenllaç de l'obra, amb clars ressons de *roman sentimental* o *larmoyant*. La noia aconseguirà fugir del convent i arribar a Versalles on s'allotja amb

---

11. « Son entendement, n'ayant point été courbé par l'erreur, était demeuré dans toute sa rectitude » (Voltaire 2009: 513).

una jove de la seva edat i, en assabentar-se que el seu estimat havia estat detingut i empresonat a la Bastilla *sine die*, es dirigeix a veure un poderós jesuïta, monsenyor Saint-Pouange, per tal d'alliberar-lo. La seva bellesa li obre les portes del poderós, que li promet l'alliberament de l'Ingeniu a canvi de lliurar-s'hi; en veure la resistència inicial de la noia, intenta subornar-la, en va, amb honors i joies i, quan ella explica al jesuïta Tout-à-tous la indigna proposta que li ha fet el seu superior, ell s'empesca arguments fal·laços perquè accepti: no cometria adulteri, ja que no estava casada; no seria culpable, ja que la intenció era pura, i li posa exemples de casos similars de l'antiguitat permesos per sant Agustí. Ben curiós que un jesuïta posi com a exemple Agustí, referint-se, irònicament, a l'*Augustinus*, obra que els jansenistes, a qui els jesuïtes odiaven, havien fet seva. Voltaire afegeix a la hipocresia de les autoritats eclesiàstiques la corrupció del poder polític, que sovint emprava els favors sexuals de les dames casades com a moneda de canvi per a l'obtenció de càrrecs dels marits a la cort: aquesta "generositat" de les esposes, en especial si eren joves i belles, era habitual, i així li ho fa saber la seva jove amiga: «es tracta de deslliurar el vostre amant i de casar-vos-hi; és un deure sagrat i l'heu d'acomplir. Ningú no ha blasmat mai les dames belles i grans de qui us parlo; sereu aplaudida, i es dirà que us heu autoritzat una debilitat per excés de virtut» (ídem: 438).¹² A la fi, la jove Saint-Yves es rendeix a Saint-Pouange i, a canvi, l'endemà mateix ja pot lliurar a la Bastilla l'ordre d'alliberament del seu estimat i de Gordon, que els acompanya fins a la Bretanya, a la casa fa-

---

12. « Il s'agit de rendre votre amant au jour et de l'épouser ; c'est un devoir sacré qu'il vous faut remplir. On n'a point blâmé les belles et grandes dames dont je vous parle ; on vous applaudira, on dira que vous ne vous êtes permis une faiblesse que par un excès de vertu » (Voltaire 2009: 522-523).

miliar. Allà, gaudeix amb els canvis que ha obrat en l'Ingenu l'educació a què ha tingut accés durant el seu empresonament però, alhora, la consumeixen els remordiments pel preu que ha hagut de pagar per salvar-lo: la noia, considerant que ha perdut l'honor, en sentir-se morir, li confessa tot a l'Ingenu, que l'allibera de culpa: «¿Vós, culpable? —va dir-li el seu estimat—. No, no ho sou pas; el crim no és sinó dins del cor, i el vostre cor pertany a la virtut i a mi» (ídem: 450).¹³ Però ella, incapaç de perdonar-se, mor: «Oh, amant estimat —va dir amb una veu afeblida— la mort castiga la meua feblesa, però expiro amb el consol de saber-vos lliure. Us he adorat traint-vos, i us adoro mentre us dic adieu per sempre» (ídem: 549-550).¹⁴

Enmig del funeral arriba el seductor Saint-Pouange, que, penedit, demana perdó a la família. L'Ingenu vol matar-lo i matar-se tot seguit, però el contenen i, amb el pas del temps, Monsenyor de Louvois acaba fent del jove huron un oficial excel·lent, fins a ser a la vegada, «un filòsof i un guerrer intrèpid», com guerrer també esdevé el jove cavaller Des Grieux després de la mort de Manon Lescaut. I si, al final, Càndid deia que havia de cultivar el seu hort, el sacrifici de la senyoreta de Saint-Yves aportaria, suposadament, beneficis per a tots, fins i tot al vell jansenista Gordon, a qui Voltaire dedica les darreres paraules de l'obra: «Ell també va obtenir un càrrec i es va oblidar per sempre de la gràcia i el concurs concomitant. Va prendre per divisa: "D'alguna cosa serveix

---

13. « Qui ? vous coupable !, lui dit son amant, non, vous ne l'êtes pas ; le crime ne peut être que dans le cœur, le vôtre est à la vertu et à moi » (Voltaire 2009: 540).

14. « Ô mon cher amant !, dit-elle d'une voix tombante, la mort me punnit de ma faiblesse ; mais j'expire avec la consolation de vous savoir libre. Je vous ai adoré en vous trahissant, et je vous adore en vous disant un éternel adieu » (Voltaire 2009: 542).

la dissort”. Quanta bona gent en aquest món més aviat ha dit: “La dissort no serveix de res!”» (ídem: 455).¹⁵

En resum, aquest conte filosòfic amb desenllaç de novel·la sentimental ens pot servir com a introducció d'aquesta *Primera lliçó sobre la Il·lustració*. Voltaire, a través de *L'Ingénu*, vol instruir el lector, fer-li prendre consciència de les injustícies a través d'un discurs d'aprenentatge. A diferència del salvatge rousseunià, el volterià, amb una bondat primigènica per haver obeït la llei natural a la seva terra, manté la ment oberta als nous coneixements que li ofereix un Occident suposadament més civilitzat: comença amb la curiositat d'un infant que demana el perquè de tot i evoluciona vers l'esperit crític, reflexionant, descobrint que les ciències, l'art i la literatura el fan millor com a individu. I els obstacles que ha de superar en el camí del seu aprenentatge no són altres que la hipocresia, la intolerància i les imposicions manipuladores de les autoritats religioses que Voltaire, convertit en narrador, ens mostra amb la seva ironia característica. Però per copsar l'abast d'aquest discurs literari cal entendre quin és el conjunt de coneixements que condicionen les maneres de pensar i d'entendre el món de la Il·lustració.

---

15. « Il eut un bénéfice aussi, et oublia pour jamais la grâce efficace et le concours concomitant. Il prit pour sa devise : *Malheur est bon à quelque chose*. Combien d'honnêtes gens dans le monde ont pu dire : *Malheur n'est bon à rien !* » (Voltaire 2009: 546).

1. Llibertat i raó: *Sapere aude!*

Relacionem la Il·lustració amb conceptes com racionalisme, empirisme, optimisme, crítica, llibertat, utilitarisme, culte al progrés, reformisme i universalisme. Com hem pogut percebre al fil del comentari de *L'Ingénu*, la podem associar de manera especial a la lluita contra el fanatisme religiós, inscrita en la crítica amb què la raó ha de jutjar qualsevol coneixement imposat, ja sigui del present o heretat del passat. El món acadèmic s'ha plantejat en les darreres dècades si cal parlar d'una única Il·lustració, com va defensar Peter Gay (1966), o d'"Il·lustracions", associades a models diversos. Si volem definir-la com una "doctrina" única, només esmentant els noms dels màxims representants de l'àmbit francès (Voltaire, Montesquieu, D'Alembert, Diderot, D'Holbach, La Mettrie) veiem que anem errats, i més si sumem "doctrines" de representants d'altres àmbits europeus. Cal anar al punt de partida per descobrir què els va empènyer a posar en marxa una nova manera de pensar de la qual encara som deutors. S'ha establert el concepte d'Il·lustració "suprahistòrica" o radical, com un impuls que sempre ha estat present en l'ésser humà i que hauria quallat al segle XVIII, tal com havia suggerit Friedrich Nietzsche que, fins i tot, arriba a parlar de la "Il·lustració grega" del segle v aC, coincidint amb la tragèdia atenesa, o Theodor Adorno i Max Horkheimer (1996), que consideren Ulisses el primer burgès. Tot i ser conscients de les dificultats que l'hermenèutica del terme planteja, intentarem definir-la cercant en la diversitat allò que ens permeti trobar un paradigma comú des de la crítica actual i seguint les veus dels intel·lectuals que la van promoure.

Quan provem de respondre a la pregunta «Què és la Il·lustració?» hem de tenir ben presents tres grans noms del

segle xx: Paul Hazard, Ernst Cassirer i Michel Foucault. El primer, historiador de les idees, ens ubica en el canvi de mentalitat que suposa *La crise de la conscience européenne. 1680-1715* (1935, La crisi de la consciència europea) i clarifica els conceptes i elements que la sustenten a *La pensée européenne au XVIIIe siècle: De Montesquieu a Lessing* (El pensament europeu el segle XVIII: de Montesquieu a Lessing) publicat pòstumament el 1946. El segon, Cassirer, filòsof i sociòleg, a *Die Philosophie der Aufklärung* (1932, La filosofia de la Il·lustració) la defineix com una *episteme*, és a dir, una nova manera de construir el saber, una nova *Denkform* (manera de pensar) que configura l'època. I Foucault s'apropa críticament, el 1984, a Immanuel Kant, que va intentar definir-la, reflexionant-hi, podríem dir, *a posteriori*. En aquest capítol, tot seguint el mestratge d'aquests tres pensadors, ens aproparem al terme i als elements que configuren el concepte, per tal d'intentar establir, com va incidir aquesta nova *Denkform* en la cultura i en la formulació de la poètica i de la literatura del seu temps. En farem una valoració a partir de la noció d'"època", més que de "període històric" perquè considerem que la Il·lustració no és una sinècdoke del segle XVIII, al llarg del qual, a més de testimonis del pensament il·lustrat (i del discurs antiil·lustrat), conflueixen altres *epistemes* com el classicisme, el Barroc i el Romanticisme amb categories purament estètiques com el Rococó i el Neoclassicisme. Com veurem, l'*episteme* il·lustrada és identificable, però també difusa, adaptable i progressiva.

La metàfora de la llum (de la raó) va esdevenir la divisa d'aquells que s'anomenaven a si mateixos *philosophes*. D'aquí neix el terme sota el qual se'ls ha agrupat després i que ha tingut diverses denominacions, no exactament sinònimes: *Enlightenment*, *Lumières*, *Aufklärung*, *Iluminismo*, *Ilustración*, *Il·lustració* (també *Il·luminisme*). Al *Frontispice de*

l'Encyclopédie (1772) s'hi veu representada una al·legoria i D'Alembert en descriu el significat: «Sota un temple d'arquitectura jònica, santuari de la Veritat, veiem la Veritat envoltada d'un vel emetent una llum que fa fora els núvols i els dispersa. A la dreta de la Veritat, la Raó i la Filosofia s'ocupen, una d'alçar, l'altra d'arrencar el vel de la Veritat».¹⁶ Anys abans, el 1759, ell mateix, parlant sobre els principis dels coneixements humans, havia reclamat la necessitat de discutir, analitzar i remoure'ls tots: des dels principis de les ciències fins als fonaments de la religió, des de la metafísica fins al gust, des de la música a la moral, des de la teologia a l'economia i el comerç per tal de perseguir aquesta “veritat” (D'Alembert 1986: 9), una afirmació que podem considerar utòpica. A les “llums” il·lustrades se solen contraposar la foscor de la nit, el misteri i els sentiments que preconitza el romanticisme.

Paul Hazard (1985: 9) defineix la Il·lustració a partir d'un doble procés: el d'intent de ruptura amb el passat, propiciat per la crítica ferotge a un cristianisme que calia abatre i, en paral·lel, el de reconstrucció a la llum de la raó de les lleis humanes (no supeditades a les eclesiàstiques) de la moral (no dependent de la Teologia) i de la política, per tal de transformar els súbdits en ciutadans a partir de nous principis d'educació que els menin a la felicitat. Només la raó, que té caràcter universal, pot revelar la veritat i denunciar l'error a partir d'allò que registren els sentits; qui la posseeix no s'enganya mai i no necessita de l'autoritat ni de la tradició,

---

16. « Sous un temple d'architecture ionique, sanctuaire de la Vérité, on voit la Vérité enveloppée d'un voile, et rayonnante d'une lumière qui écarte les nuages et les disperse : À droite de la Vérité, la Raison et la Philosophie s'occupent l'une à lever, l'autre à arracher le voile de la Vérité » (D'Alembert 1772).

que enfosqueixen les ments (ídem: 35-37). El mateix any de la seva mort, el 1984, Foucault, a *Qu'est-ce que les Lumières ?*, analitza la resposta de Kant a la pregunta: *Was ist Aufklärung?* ('Què és la Il·lustració?') que el novembre de 1784 se li havia formulat al filòsof des del periòdic alemany *Berlinische Monatsschrift*. Foucault considera essencial aquest text per entendre el concepte i enfocar la resposta a l'epistemologia del present, tal com ho havien intentat fer abans Hegel, Horkheimer, Jürgen Habermas, Nietzsche o Max Weber. Així comença la resposta de Kant (*apud* Janer 2013: 18):

Il·lustració és l'alliberament de l'home de la seva minoria d'edat, de la qual ell mateix és culpable. Minoria d'edat és la incapacitat d'utilitzar la pròpia raó sense l'ajuda d'altri. I ell mateix n'és culpable per tal com la causa no és la manca d'aquesta capacitat, sinó de decisió i del valor d'utilitzar-lo sense l'ajuda d'altri. *Sapere aude!* Tingues valor de fer ús de la teva pròpia raó! Aquest és el lema de la Il·lustració.¹⁷

Per a Kant, l'abandonament de la minoria d'edat significa el pas de les tenebres (el fanatisme religiós i la tirania política) a la llum de la raó, a la possibilitat que l'individu, de manera autònoma, pugui assolir un coneixement real a través de la crítica. La sortida d'aquest estat de tutela és un exercici i una obligació, que té una divisa imperativa: *Sapere aude!*, 'tingues el coratge de conèixer'. El lema està extret

---

17. «Aufklärung ist der Ausgang des Menschen aus seiner selbstverschuldeten Unmündigkeit. Unmündigkeit ist das Unvermögen, sich seines Verstandes ohne Leitung eines anderen zu bedienen. Selbstverschuldet ist diese Unmündigkeit, wenn die Ursache derselben nicht am Mangel des Verstandes, sondern der EntschlieÙung und des Mutes liegt, sich seiner ohne Leitung eines anderen zu bedienen. *Sapere aude!* Habe Mut dich deines eigenen Verstandes zu bedienen! ist also der Wahlspruch der Aufklärung» (Kant 1784: 481).

d'Horaci (*Epist.* 1, 2) *Dimidium facti qui coepit habet: sapere aude, incipe.* ('Qui ha començat, ja ha fet la meitat: atreveix-te a saber, comença.') Kant apel·la l'individu, que ha de fer un acte de coratge personal, però també la col·lectivitat: si la Il·lustració es defineix com el moment en què la humanitat farà ús de la pròpia raó sense sotmetre's a cap autoritat, serà especialment necessària la crítica, a fi de dirimir les condicions en què és legítim l'ús de la raó per determinar allò que es pot conèixer, fer i esperar.

Foucault, en la dissecció de conceptes i posterior reflexió del text kantian, destaca que, dins de la tradició cristiana, el filòsof alemany planteja un problema nou perquè en altres moments històrics, el pensament filosòfic ja havia reflexionat sobre el propi present, potser representat com a pertanyent a una edat (*âge*) del món amb idees específiques, o bé un present interrogat per desxifrar els signes anunciadors d'un proper esdeveniment. Kant, en canvi, no defineix la Il·lustració com una Edat a la qual es pertany, ni com un esdeveniment simp-tomàtic, ni una alba de futur, sinó negativament, com una *Ausgang*, una sortida, una via d'escapament que allibera l'ésser humà d'un estat de tutela, en el qual la voluntat accepta l'autoritat dels altres, en dominis en què cal fer ús de la raó (Foucault 1985: 2-3) i afegeix: «No sé si mai arribarem a ser madurs. Moltes coses en la nostra experiència ens conven-cen que l'esdeveniment històric de l'*Aufklärung* no ens ha fet grans; que no ho som pas encara».¹⁸

Cassirer, anys abans que Foucault, també havia partit de la resposta de Kant per tractar l'arrel intel·lectual, les idees

---

18. « Je ne sais pas si jamais nous deviendrons majeurs. Beaucoup de choses dans notre expérience nous convainquent que l'événement historique de l'*Aufklärung* ne nous a pas rendus majeurs ; et que nous ne les sommes encore » (Foucault 1985: 12).

que constituïren el principi determinant de la Il·lustració, allò que ens permet afirmar què és il·lustrat i què no ho és. Afirmar que la Il·lustració recull, ordena i aclareix el pensament d'èpoques anteriors, atorgant-li un canvi de perspectiva: comença observant i desconstruint un sistema epistemològic heretat per tal de construir-ne un de nou que es basa en la filosofia com a mitjà omnicomprensiu i permet desplaçar els conceptes heretats del passat i, alhora, activar, de manera productiva, el que anomena «espontaneïtat radical del pensament» (Cassirer 2013: 10-12). Com a conseqüència, considera erroni intentar establir un marc conceptual, com s'havia fet en èpoques anteriors, en què es relacionen sistemes epistèmics (de Descartes a Malebranche; de Spinoza a Leibniz), sumant doctrines dels “representants” (Voltaire, Montesquieu, D'Alembert, Diderot), o es fixa una seqüència cronològica per tal de copsar “l'evolució” del pensament, ja que, segons Cassirer, la Il·lustració pretén, trencant els límits del sistema, expressar-se de manera progressiva. Cal, doncs, seguir aquest “procés” per tal d'interpretar-la (ídem: 13). Ramon Alcoberro (1992: 9-10) d'acord amb aquesta idea, afirma que els il·lustrats, malgrat estar tots en contra dels abusos de la reialesa, de l'aristocràcia i de les autoritats eclesiàstiques, sovint «es discuteixen entre ells, però coincideixen en l'exaltació de la llibertat humana (psicològica i política) i en la crítica a la tradició secular cristiana, esclerotitzada per la involució de la Contrareforma. La resta és un *tarannà global*, un esperit inconcret capaç d'unificar la producció cultural d'un segle (1682-1789) i de projectar-la més enllà, creant el mite de la modernitat [...] *una voluntat d'estil*» (ídem: 11). Cassirer (2013: 20) considera que la raó esdevé la dinàmica essencial del coneixement: el procés de l'ampliació del saber esdevé un *progressus in indefinitum* (progrés vers l'indefinit) que, forçosament, ha de renunciar a

l'*episteme* del passat per tal d'avançar en la creació de nous models: de la pura deducció cartesiana (*datum*, allò que es dona) es passa al *quaesitum* (allò que es cerca), de manera activa, progressiva. Seguint aquest discurs, Agapito Mestre (1988: XIII-XIV) defineix la Il·lustració com un “mecanisme” en què la raó es constitueix, de manera autònoma, front al fanatisme, com una *energeia*, amb capacitat d'autoconstruir-se.

Foucault, a l'*Archéologie du savoir* (1969) tracta sobre les “regularitats discursives” que constitueixen els models de llenguatge propis d'una època, és a dir, de l'*episteme*. D'acord amb aquesta proposta, Solervicens (2016: 12-13) defensa que, per concebre un model d'època cal atorgar un paper central a aquestes maneres de pensar que es troben a la base del concepte de literatura. Així doncs, per saber i entendre quin és el concepte de literatura de la Il·lustració, cal començar delimitant els paràmetres que formulen els intel·lectuals coetanis i evitar qualsevol tòpic, com seria la visió superposada dels romàntics sobre els il·lustrats. Wellek & Warren (1974: 53-54) advertien que, per estudiar la literatura d'una època, cal fer-ho des del perspectivisme, és a dir, que cal poder associar-la als valors del seu moment, però també als posteriors, ja que una obra d'art té tant d'“eterna” com d'“històrica”. En el cas que ens ocupa, la literatura està clarament associada a la filosofia, a la *Geistesgeschichte* (història intel·lectual) (ídem: 143), que representa l'esperit d'una època, per la funció que els autors li atorguen. En aquest sentit, Klaus W. Hempfer (2014: 22-23) tot reformulant les reflexions de Foucault sobre l'*episteme* i resseguint també Cassirer, afirma que la literatura il·lustrada es converteix en un vehicle fonamental per a la difusió de la nova manera de pensar o *Denkform* i per l'afirmació d'un nou estil de pensar o *Denkstyl*: es tracta de “plaire pour instruire”, és

a dir, la configuració del saber passa de ser el propòsit del discurs literari a objecte de reflexió i divulgació.

Com hem dit abans, només es poden proposar algunes fites com a marc temporal de la Il·lustració. Una època, segons Wellek & Warren (1974: 319), no és un model abstracte sinó un temps dominat per un sistema de normes que cap obra d'art arribarà a realitzar íntegrament i, encara que un període sigui una secció de temps al qual s'atribueix una mena d'unitat, és evident que aquesta unitat només pot ser relativa perquè les "interseccions" entre esquemes de pensament són inevitables. Si parlem, doncs, de cronologia, la majoria d'historiadors de la cultura segueix, en general, la noció de període i delimiten amb esdeveniments històrics o fites culturals l'inici i el final de l'"època il·lustrada" ubicant, dintre d'aquests límits temporals, els seus representants en els marcs socioculturals canviants que evolucionen fins a finals de l'anomenat "Segle de les Llums". Així, considerant-la com un moviment filosòfic, Jané (2013: 17) afirma que té els seus inicis genèrics al segle XVII, d'una banda, en l'escola empírica de Bacon, Locke i Hume, de base materialista, que considera l'experiència com a base del coneixement humà i de l'altra, en el racionalisme de René Descartes, Baruch Spinoza i Gottfried W. Leibniz, influïts pel dogmatisme religiós, segons els quals el coneixement sorgeix de la raó natural, que verifica uns sabers innats i vàlids universalment. A partir d'aquí es genera, de manera progressiva, una teoria alternativa al pensament tradicional basat en l'aliança estat-església, que provoca una nova visió del món enmig de la «transició de la cultura cortesana barroca a la cultura burgesa de la Il·lustració» (ibídem).

Des de l'estricta perspectiva històrica, Soboul (1992: 304) parla de la dificultat per trobar un fil conductor en la diversitat de doctrines i sensibilitats entre els elements socials,

polítics i econòmics que sorgeixen en l'àmbit europeu des de la segona meitat del segle XVII fins les primeres dècades del XIX, però afirma que els que van viure en aquella època van ser ben conscients d'aquestes distincions. Hazard (1941: 9-13) considera que la Il·lustració comença el 1682, amb la publicació de *Pensées diverses sur la comète* (Pensaments sobre el cometa) de Pierre Bayle, en una «crisi de la consciència europea» que es perllonga fins a la mort de Lluís XIV el 1715, i s'acaba amb Lessing i el *Werther* (1774) de Goethe com a frontera vers una nova sensibilitat. Alcoberro (1992: 24-26) afegeix com a símptomes d'inici la publicació dels *Dialogue des morts* (Diàlegs dels morts) (1683) i les *Entretiens sur la pluralité des mondes* (Converses sobre la pluralitat dels mons) (1686) de Fontenelle, adduint que tant ell com Bayle coincideixen en la crítica del prejudici religiós i la defensa del concepte de progrés, i tanca el període amb el “probleemàtic” Jean-Jacques Rousseau i els llibertins, com el marquès de Sade. Valverde (1985: 179) estreny el període i, tot i “els presagis anglesos”, l'ubica a França entre 1720 i 1770; políticament, des de la mort de Lluís XIV, el 1715, fins a la derrota definitiva davant d'Anglaterra i la crisi de l'*Ancien Régime* que desemboca en la Revolució francesa, i dona màxim protagonisme als anys centrals, en què domina la crítica dels *philosophes*. Mayos (2006: 22) prefereix, com a data d'inici, el 1688, l'any de la Revolució anglesa (la Gloriosa), coincidint, en aquells anys, la publicació de la *Philosophiæ naturalis principia mathematica* de Newton (1687) i *An essay concerning human understanding* (Assaig sobre l'enteniment humà) i dues cartes sobre la tolerància, *A Letter concerning Toleration* (1689); *A second Lettter concerning Toleration* (1690) de Locke, ambdues obres considerades com a base del pensament dels *philosophes* francesos; com a final, proposa el 1806, dos anys després de la mort de Kant. En resum,

podríem dir que entre el naixement del parlamentarisme que suposà la Revolució anglesa (1647-1688) i el trencament polític i social que suposà la Revolució francesa (1789-1799) es desenvolupa a Europa una nova marxa cognoscitiva que encara ens interpel·la, basada en la raó, en la llibertat per respondre a l'agosarat imperatiu del *Sapere aude!* Alexander Pope el 1733 diu, glossant la màxima dèlfica: «Coneix-te tu mateix, no suposis un Déu a investigar / l'estudi adient a la humanitat és l'home» (1951:15).¹⁹ I Voltaire, el 1760 afirma: «Per a un savi, és suficient un sol dia per conèixer els deures de l'home».²⁰ Tots dos havien començat a fer-ho.

---

19. «Know then thyself, presume not God to scan / The proper study of mankind is man» (Pope 1733: 1-2).

20. « Un jour suffit à un sage pour connaître les devoirs de l'homme » (Voltaire 2010: 442).

La col·lecció *Primera lliçó* vol oferir visions sumàries de les matèries relacionades amb la literatura perquè serveixin d'introducció per als lectors interessats. Els seus volums defugen els sòlits manuals i presenten aquestes matèries de forma clara i entenedora en capítols breus.

Títols publicats:

1. *Primera lliçó sobre literatura*, de Pere Ballart
2. *Primera lliçó sobre Àngel Guimerà*, de Ramon Bacardit
3. *Primera lliçó sobre l'assaig*, de Gonçal López-Pampló
4. *Primera lliçó sobre el teatre*, de Ramon X. Rosselló
5. *Primera lliçó sobre mètrica catalana*, de Joan Ramon Veny
6. *Primera lliçó sobre Vicent Andrés Estellés*, de Ferran Carbó i Jordi Oviedo
7. *Primera lliçó sobre el romanticisme*, de Magí Sunyer
8. *Primera lliçó sobre els trobadors*, de Costanzo di Girolamo
9. *Primera lliçó sobre l'anàlisi de la narrativa*, de Vicent Simbor Roig
10. *Primera lliçó sobre Manuel de Pedrolo*, de Josep Camps i Francesc Foguet
11. *Primera lliçó sobre la literatura grega antiga*, de Jordi Redondo, Josep Antoni Clua i Andrea Sánchez i Bernet
12. *Primera lliçó sobre el Renaixement*, de Pep Valsalobre
13. *Primera lliçó sobre Francesc Vicent Garcia, Rector de Vallfogona*, Marc Sogues
14. *Primera lliçó sobre la Il·lustració*, Maria Paredes Baulida

En preparació:

Primera lliçó sobre crítica textual

Primera lliçó sobre el dietari

Primera lliçó sobre Joan Maragall

Primera lliçó sobre Joanot Martorell
Primera lliçó sobre la literatura basca
Primera lliçó sobre humanitats digitals
Primera lliçó sobre retòrica
Primera lliçó sobre la tradició clàssica en la literatura
Primera lliçó sobre la tradició bíblica en la literatura
Primera lliçó sobre el barroc
Primera lliçó sobre literatura infantil i juvenil
Primera lliçó sobre Ausiàs March
Primera lliçó sobre J. M. Benet i Jornet
Primera lliçó sobre la literatura italiana
Primera lliçó sobre Salvador Espriu
Primera lliçó sobre Mercè Rodoreda
Primera lliçó sobre la literatura comparada
Primera lliçó sobre Ramon Llull
Primera lliçó sobre Ignasi Iglésias
Primera lliçó sobre Josep Carner
Primera lliçó sobre crítica literària
Primera lliçó sobre literatura de ciència-ficció
Primera lliçó sobre literatura fantàstica
Primera lliçó sobre literatura russa
Primera lliçó sobre literatura japonesa

Primera lliçó sobre la Il·lustració és una aproximació al moviment filosòfic que va propugnar l'emancipació de l'ésser humà a partir de la raó i l'empirisme. Se n'examinen els trets definitoris a partir de la veu dels intel·lectuals que l'impulsaren i es reflexiona, des del nostre present, sobre les implicacions que tingué en la configuració de la difusió del saber, l'espiritualitat, l'estètica, l'art i, de manera especial, en el discurs poètic i la literatura.

Maria Paredes Baulida (Girona, 1956) és doctora en Filologia Clàssica i ha estat docent a batxillerat i a la Universitat Autònoma de Barcelona. Centra la seva recerca en la pervivència dels clàssics i en la literatura de la Il·lustració. Ha publicat, entre d'altres, *Antoni Febrer i Cardona, un humanista il·lustrat a Menorca*, ha col·laborat en el volum de la *Història de la Literatura Catalana* dedicat a l'edat moderna i ha editat el teatre complet de Joan Ramis.